

szüntelen lélektani mozgás linearitása, a „márvány” és a „peplon” metaforikus kettőssége. Aztán e karakterizálás nem vet eléggé számot az átmenetekkel: a társadalmi „körképben” is (mint amilyen az *Emberi színjáték*) benne rejtezik a „lélekmonódia”, csakhogy a tudat önszemléleténél hangsúlyosabb a tudat világarca. Nagyon meggyőző viszont az a gondolatsor, amely a *Gyász* egyedülálló szépségét fedezi fel, és az *Iszony* lappangó személyességét bizonyítja. A kötet zárófejezete, a *Dráma és színpad* tulajdonképpen — a műelemzésről az összefoglalásra átszerelve — a *Németh László üdvtana* megállapításait ismétli és összegezi. A drámaíró pályáját két korszakra tagolja: 1945 előtt Némethet jobbára a büntudat-szindróma és az elvegyülés lehetetlensége foglalkoztatja, a felszabadulás után pedig a kelepcehelyzet és sorsvállalás heroizmusa. Megállapítja, hogy a drámában — noha a színház még nem mondta ki —, Németh László más műfajaihoz képest nagyobbak a belső szintkülönbségek. Igaz viszont, hogy harminckét mű közt hat klasszikus alkotás — nem is olyan rossz arány.

Sándor Iván munkája a Németh-irodalom kimagasló teljesítménye. Biztató jele annak, hogy a Németh-pör szerencsésebben, termékenyebben zárul, mint a nagy magyar költőé. Nem bukik Ady-revizícióba, hanem segít beépíteni az életmű értékeit a magyar közgondolkodásba. (*Magvető.*)

GREZSA FERENC

Béládi Miklós: Válaszutak

Hogy az irodalmi jelenség történeti kérdései újra meg újra foglalkoztatják a kritikai gondolkodást, az elsősorban az esztétikum, az esztétikai érték különös státuszára vezethető vissza. Az irodalomtudomány modern iskoláinak számos ígéretes kezdeményezés ellenére sem sikerült ugyanis e történetiség mielenlétét úgy megragadniok, hogy feloldhatták volna folyamatszerűség és struktúrajelleg ellentmondásait. Mivel az esztétikai érték közvetlenül nem volt származtatható az értékek valamely egyetemesebb rendszeréből, s a mű létmódjának történetiségét sem lehetett számúzni az irodalomértelmezésből — az utóbbi évtizedeket az elméleti és történeti gondolkodás mind élesebb ellentéte határozta meg. Különös balszerencséje a mai magyar irodalomtörténetírásnak, hogy éppen akkor kellett a szintézisalkotásra vállalkoznia, amikor a szaktudományban éppen a szinkronista, az elméleti iskolák vitték a fő szótalmot. Ráadásul úgy kellett szembesülnie struktúra és történetiség dilemmáival, hogy ez utóbbinak csupán vulgármarxista változatait tekinthette közvetlen előzményeinek. A kortárs európai irodalomtudományban pedig oly mélyen állt ekkor az irodalomtörténet ázsiója, hogy Wellek maga állapította meg: „Nincs előrehaladás, nincs fejlődés, nincs művészettörténet, csak írók, intézmények és módszerek története van.” Szinkronia és diakronia ilyen kizárásossága voltaképpen csak a hetvenes. években kezdett oldódni, végeredményben

ama új történetiség nyomán, amely egy készülő irodalomtudományi paradigmaváltás jeleit hozta magával. E felfogás szerint a mű létmódjának nem a hagyományos „időtlenség”, nem az állandóság, hanem éppenséggel a másság, a mindig időszerűvé válás képessége az igazi esztétikai jellemzője. Az irodalmi jelenség létmódjának temporális értelmezése — biztató kísérletek mutatják — olyan igényné vált a nyolcvanas évek magyar esztétikai gondolkodásában, amely új alapokat ígérhet a diszkreditált irodalomtörténetnek.

Béládi Miklós egyik kulcsfigurája volt ennek a különös időszaknak. Irodalomtörténészként, kritikusként végigélte mindazt a dilemmát, amelyben e folyamatok és vonzataik egyáltalán részesíthettek. A *Válaszutak* tanulmányai már csak azért sem érthetők meg egészen e kontextus felidézése nélkül, mert egyidejűleg több dimenzióban is vitát folytattak. Vitát az irodalomtörténet védelmében, melyhez Béládi az elméleti divatok túlhazbása idején is következetesen ragaszkodott; vitát a társadalmi hivatású, nemzeti elkötelezettségű irodalomeszmény oldalán, s vitát a kritikus függetlenségéért, a tudományos-kritikai ítélkezés komolysága érdekében. Nem akarjuk persze azt állítani, mintha a könyvet polemikus hangnem uralná, az érvelés tónusa mögött azonban szüntelenül ott érezni az értékeknek elhivatott személyes érdekeltséget. Elfogulatlan szemlélője nem tudott lenni sem az irodalomtörténet közvetítette hagyomány, sem az élő magyar kultúra ügyeinek. Szinte Németh Lászlótól örökölt részességtudattal vallotta, hogy a nemzeti kultúra és irodalom tanulmányozása nem pusztán tudományos tevékenység, hanem tudatteremtő, alkotó elhivatottság. Hisz a gondolat — mint Németh mondta — lehet „zsoldos” is, attól függően, hogy kik miképpen használják. Béládi Miklós e nézeteivel olyan irodalomtörténész-nemzedék reprezentánsa, amelynek egyidejűleg több szellemi fronton kellett — olykor már-már a szó eredeti értelmében — napi ütközeteket vívnia a korszerű magyar irodalom eszményéért. Van abban persze mindig valami rejtetten lefokozó tartalom, amikor ilyen érdemeket hangsúlyoz az értékelés. Ezúttal mégis — s épp ellenkező előjellel — utalnunk kell arra, hogy az irodalomtörténet tudományos hitelének fenntartása, a magyar irodalom mindenkori értékeinek nem kirekesztőleges szemlélete, illetve a kortárs műalkotások kritikai recepciója olyan követelmények elé állította ezt a generációt, amelyeknek csupán egyike volt a szakmai kompetencia. (S bármily különös, még csak nem is a legelső a sorban...) Béládi ráadásul pontosan tudatában volt annak is, hogy a hatvanas évek irodalmának elismertetésében döntő szerepet játszó kritikai ítéletek mára legnagyobbbrészt elavultak, sőt, irodalomtörténetileg is tarthatatlannak bizonyultak. Ama művek, s különösen a szépprózaiak gyengeségeit ugyanis „ritkán lehetett szóvá tenni — írja egy helyütt —, az újító forma ugyanis türelmes bánásmódot követelt, s a bátor kezdeményezések védelmében hallgatni illett a kevésbé sikerült alkotások hibáiról, mert a szigorú bíráló nemcsak a divatot, a majmolást, az epigonizmust marasztalta volna el, hanem az egész irányzatot keverte volna rossz hírbe.” Hogy a hatvanas évek jelentős irodalmi alkotásai időközben normateremtő esztétikai példákka emelkedtek, a mellettük felsorakozó kritikai munkák, tanulmányok pedig inkább csak irodalomtörténeti adalékokká süllyedtek vissza — talán természetes tünet is lehetne, ha csupán a mindenkori kritika „ontológiai” dilemmáját testesítené meg. De ez a paradoxon magában hordozta a kritikai szerepek bizonyos tragikumát is, hiszen Béládi nemzedékét pontosan akkor lepte meg az irodalomtudományi gondolkodás új paradigmája, amikor

a maguk teremtette alapokon újragondolhatták volna egy korszerűbb történetiség körvonalait. Béládinak az új irodalomtörténeti gondolkodás sejtelve nem a hiúságát sarkallta, amikor úgy látta, hogy a hatvanas évek módszereivel ma már lehetetlen új történeti szintézisre vállalkozni. Bár talán személyes érdekelttség is közrejátszhatott abban, hogy nemzedékét nem csupán az ötvenes évek irodalomszemléletének meghaladására, de az új jelenségek birtokbavételére is alkalmasnak szerette volna látni. Ő maga mindenesetre kitüntetett figyelmet szentelt a születőben levő esztétikai minőségeknek. A hagyomány központi szerepét valló irodalomtörténészek közé tartozott, s az újat is a tradíció életképes, időszerű megnyilatkozásának tekintette. Az utóbbi években arra fordított különös gondot, hogy a maga, a hatvanas években valóban példaadó eszköztárát immár a hagyományt megújító művekkel szembesítve korszerűsítse. Annál persze mélyebbek voltak a módszertani kételyei, hogysen e kötet szövegeiből egyértelműen következtetni lehetne rájuk. A hangnem személyessége, s bizonyos — igen! — konfesszionális jellege egy-egy ponton arra vall, hogy ez a rendszerint tárgyilagos szölamvezetésre, távolságtartásra beállított irodalomtörténész soha nem deklaráta, hanem az esztétikum közegében tudta csak elképzelni a magyar irodalom értékeinek erkölcsileg is méltó képviselőjét. „E jegyzet írója — mondja magáról hirtelen személyességgel — más irodalmi eszményrendszerben nevelkedve, nem kevés mélabúival kénytelen rögzíteni az idő múlását, látva a *Termelési regényt*, mindinkább megerősödik benne a belátás: egy irodalmi korszak kezd végérvényesen lezárulni, hogy helyet adjon a következőnek, amelyet ért is, meg nem is, de legalább azt tiszta szívvel mondhatja: méltó utódok kezébe jut az, ami nem más, mint a magyar irodalom jövője...” Mindez azonban csak egyik összetevője volt nála a modernségigénynek. A fenti, rexiánltan bizakodó idézet is arra utal, hogy nem individuális becsvágy vezette — immár a hetvenes-nyolcvanas évek vitáinak terepére. S hogy mégis ott kötött ki ismét, az már nem magyarázható az alkat benső dilemmáival. Hiszen a kritikusszerep erkölcsi átélése megelégedhetett volna a meg-, sőt nagyrabecsülés szaporodó jelzéseivel. Van azonban egy másik tényező, amely nem véletlenül került a tanulmánykötet fókuszába. Jól kiolvashatóan az írások válogatási elveiből is. A magyar irodalomnak ezt a kezdődő, új korszakát Béládi ugyanis nem elsősorban a modernség makulátlan diadalmenetének képzelte — ahogy ezt ma több bírálója is állítja. Pontosabban, aggasztották annak jelei, hogy az eljövendő korszakban egy új „alexandrinus” irodalom farsangja is készülődik. Egy olyan színjáték, amely a magyar irodalom időszerű hagyományainak még a jelmezeit sem vállalja, hanem annak nemzeti és társadalmi küldetését akarja „hatálytalanítani”. Az olvasó részint abból is következtethet nézeteire, hogy kik részesülnek Béládinál elemző értékelésben azok közül, akiknek a nevét a mai posztmodern s a neoavantgarde a zászlóira tűzte. Nehéz volna mégis megmondanunk, hogy csupán a minden újat törvényszerűen kísérő seregies és dilettantizmus, vagy a hagyomány megtagadásának (esetleges programos elutasításának) rangosabb példái jelentették számára az újabb kihívást. Feltehetőleg mindkettő. Ma már mindebből annyi csak a fontos, hogy ismét sorompóba állt, mert az új jelenségekben meglátta a magyar irodalom egységét fenyegető törekvéseket is. A tudatos hagyományrombolás, a nemzeti irodalom értékeit lesajnáló gesztusok példáit. Úgy lehet, most annak a modernségnek a nem kívánt hajtásait is látnia kellett, amelynek a keltetéséhez az életművével maga

is hozzájárult: az újramozduló magyar irodalom tagadott is. Némely irányzata ráadásul olyan elveket, amelyek nélkül elképzelhetetlen a nemzeti kultúra kontinuitása. Azt a minőséget tehát, amely Béládi egész irodalomtörténeti-esztétikai koncepciójának középpontját képezte. Kihívásnak ez ekkor már tragikusan soknak bizonyult, még ha erkölcsi kényszer hajtotta is a válasz reakcióit. Mert most olyan pozícióban kényszerült bírálótra, amelyhez az esztétikai konzervativizmus, a nemegyszer — sandán célozva — az „etablírozottság” vonzatát társították egyes bírált áramlatok. Sok szót vesztegetni persze aligha érdemes az ilyen „értéktulajdonítás” ellenőrizhetetlen logikáira.

Béládi Miklós soha nem valami olimposzi békét értett a magyar irodalom egységén, s nem hogy tagadta volna, de alapfeltételnek tekintette a különböző irányzatok folyamatos kölcsönhatását. S nem is olyan egységet képzelt el, ahol közös, egyezményes, kanonizált normák uralma alá kellene utalni a sokarcú irodalmi jelenséget. Inkább azt vallotta, „viták nem azért kellenek, hogy a felek meggyőzzék egymást és közös nevezőre jussanak, hanem avégből, hogy érveiket kicseréljék, vagyis, hogy az eszmecsere még világosabban kiemelje a gondolatok különbözősését.” S ezt a felfogást nem csupán a *Magyar Csillagról* írt dolgozata szemlélteti szinte példaérvénnyel. Az egész könyv erővonalai is az ellentétes esztétikai világképekre épülő művek és pályák méltánylásának logikája szerint rajzolódnak elénk. Németh László és Mészöly Miklós hang-súlyos helye nem véletlen ebben a gyűjteményben: társadalmi elhivatottságú, és az epika jelnyelvét újraértelmező széppróza nem képeztek az ő gondolkodásában antinómiát, mert éppenséggel az indíttatás rokonságára, s nem a kizárásosságára fordította a figyelmet. Úgy látta, „egyfajta művészetfilozófia síkján jelentkezik ilyenformán alkotói személyesség és külső determináció viszonya, művészi korszakok jellemzésénél ki is mutatható ez a kölcsönösség, individualitás és társadalmi környezet egymásra hatása. Az egyéni művészi pályák szintén elhelyezhetők ebben a kapcsolatrendszerben, de itt már igen nagy eltéréseket találunk aszerint, hogy milyen mértékű, fokozatú az individualitás önteremtése és a külső determinációktól függősége, vagyis, hogy melyik oldal milyen erősséggel vesz részt az alkotói folyamatban.”

Történeti és esztétikai elveit ilyenfajta nézetben igyekezett a hetvenesnyolcvanas évek új irodalomtörténeti lehetőségeihez igazítani. S mindez valóban kérdésesnek mutatta előtte az egész korábbi irodalomtörténeti gyakorlatot. Szívós munkával látott immár neki egy új történeti szintézis alapelvei kidolgozásának. Nincs itt mód bemutatnunk, hol s mely dimenziókban ragadhatók meg Béládi új impulzusokat ígérő koncepciójának sajátosságai. Annál is kevésbé, mert az 1945 utáni irodalom új kézikönyvét (s e könyvet is) bevezető tanulmánya legfeljebb csak a kezdeményeit mutathatja meg a módszertani revízióknak: egyezményes értékszemléletre épített kézikönyvekben ez a metodika szükségképpen nem érvényesülhet. De a *Válaszutakban* sem a par excellence irodalomtörténeti tárgyú írások, hanem éppen egy Szentkuthyról írt tanulmány tanúskodik Béládi új tájékozódásáról. Miközben a magyar irodalomtörténet-írás gyakorlata továbbra is mozgalmakat, eszmeáramlatokat, nemzedékeket, életműveket állított olyan rendszerbe, ahol maga az értelmező művelet igyekszik mozgássá változtatni a mozdulatlan látott irodalmat, Béládi annak esélyeit latolgatta már, hogyan ragadható meg egy-egy irodalmi korszak egész struktúrája valóban folyamatként, tényleges irodalomtörténeti realitásként. Béládit egyre inkább a művek irodalomtörténetének gondolata

foglalkoztatta, noha az esélyeket nem látta különösebben biztatónak. „Képzelnék el — írta Szentkuthy kapcsán —, hogy az eszmeáramlatok, nemzedékek szerinti csoportosítást követné a művek irodalomtörténetének a síkján egy képzeletbeli irodalomtörténetben. Így előállhatna az a szentségtörő helyzet, hogy Szabó Dezső, Déry Tibor, József Attila, Szentkuthy Miklós, Weöres Sándor kerülne egymás mellé. Egy ilyenfajta irodalomtörténet ma még utópia, de egyszer talán valóság lesz, lehet belőle...”

Bizonytalán elfogultak a jegyzetek, pusztán már azért is, mert a hiány tudatával nem társíthatták a tárgyilagosság kritikái hangnemet. Elfogultak, mert egy be nem fejezett újrakezdés dokumentumait is ott látják ebben a gyűjteményben: többet is tehát, mint ami pusztán közvetlenül olvasható ki belőle. Az új epikát szemlélő dolgozataival, irodalmunk egyetemességét hangsúlyozó vázlatával a nyugati magyar irodalomról, s számos egyéb írásával Béládi Miklós egy új irodalomtörténeti feladatnak is eleget akart tenni: megintcsak a késztetést, az új kihívást érzékelte és választotta, utolszor is elhallgattatva az önvédelem sztoikusabb reakcióit. „Együtt élni a világgal — írta egyik kedves írójáról szólva — a szép dolgok közös megteremtésében, de távol is lenni tőle, hogy a belső összhang zavartalansága is fönnyomadjon...”

A történelemtől túlerhelt nemzedéke első vonalából alighanem anélkül kellett távoznia Béládi Miklósnak, hogy önmaga számára valaha is föloldhatta volna ezt a Németh László-i dilemmát. (*Szépirodalmi.*)

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

Kulcsár Szabó Ernő: A zavarbaejtő elbeszélés

A hazai epikavizsgálatok lemaradottságát észlelve sok okunk lehet az elégedetlenségre. Aggasztó és nyugtalanító, hogy irodalomtudományunknak mennyi az adóssága általában a műfajelméleti és műfaj történeti kutatásokban, s ezen belül is feltűnhet — akár a drámaelemzések, akár a líraelemzések eredményeihez képest — a prózaepikára vonatkozó munkálatok szegényessége. Lépcsőhátrány mutatkozik a regény tudományos feldolgozásában is. Hiányoznak a magas színvonalú regényelméleti és regénytörténeti munkák. Megíratlan, egyetlen nagyobb korszakra utalva példaként, 20. századi regénytörténetünk. Még részeredmények is alig akadnak. S az talán még szorongatóbb hiányérzetet kelthet, hogy a regényről szóló írások gyér sorozatában is kevés nyoma van a korszerű teoretikus gondolkodásnak. A különféle irodalomtudományi áramlatok újszerű szempontjainak ösztönző hatását legfeljebb szórványosan lehetne kimutatni a regényelemző kísérletek ösztövére példaanyagában.

Ez a keserves hiányhelyzet egymagában is érthetővé teszi s indokolhatja, hogy érdeklődő figyelemmel tekintünk minden olyan kezdeményezésre, amittől az állapot valamelyes javítását remélhetjük. Legelőször ezért örülhetünk a tehetségét már meggyőző írások sorával bizonyító fiatal irodalmár, Kulcsár